जिल्लाको नामाकरण सम्वन्धी धारणा

हिन्दु पुराण अनुसार जनक वंशका २२ औं राजा शिरध्वजको राज्यमा एउटा ठुलो खडेरी पर्दा धेरै मानिसहरुको ज्यान गयो र मानिसहरु ठूलो विपदमा परे सो खडेरीको अन्त्यका लागी आफ्ना विद्वान् सहयोगीहरुको सल्लाहमा उनले आफैले हलो जोते, जोत्ने क्रममा उनले वालिका फेला पारे जसको नाम उनले जानकी राखे । पछि उनले आफ्नी छोरी जानकीको विवाह आफ्नो दरवारमा रहेका शिव धनुषमा तादो चढाउन सक्ने संग गरिदिने प्रस्ताव राखे । थुप्रै शक्तिशाली व्यक्तिहरुले यसको लागी प्रयास गरे तर उनीहरु उक्त धनुष उठाउन पनि सकेनन् । अयोध्याको राजकुमार भगवान राम, उनका भाई लक्ष्मण र गुरु विश्वामित्र सहित जनकपुर आए । रामले उक्त भव्य धनुष उठाए र ताँदो चढाउन लाग्दा सो धनुष भाँचिन गयो । त्यही धनुषको नामवाट यस जिल्लाको नाम धनुषा रहन गएको हो ।

जिल्लाको सिमाना

यस जिल्लाको प्राकृतिक सिमाना पूर्वमा कमला नदी, दक्षिणमा भारत संगको अन्तर्राष्ट्रिय सिमाना, पश्चिममा रातु नदी र उत्तरमा चुरे पहाडको दक्षिणी पानी ढलो पर्दछ । छिमेकी जिल्लाहरुमा पूर्वमा सिरहा, पश्चिममा महोत्तरी र उत्तरमा सिन्धुली जिल्ला पर्दछ भन्ने दक्षिणमा भारत पर्दछ ।

सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थाहरु

जनसंख्या विवरण

विषय	जनगणना भएको वर्ष		
	२०४८	२०५८	२०६८
जनसंख्या	५४३६७२	६७१३६४	७५४७७७
पुरुष	२८१७७५	३४९४२२	३७८५३८
महिला	२२१८९७	३२१९४२	३७६२३९
घरधुरी	९८३५८	११७४१७	१३८२४९
सरदर घरधुरी साइज	५.५३	५.७२	५.४६
जनसंख्या घनत्व (प्रति वर्ग कि.मि.)	४५९.५७	५६९	६३८.
श्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०६८			

जातजाति अनुसार जनसंख्याको विवरण

सि.न.	जात	२०५८		२०६८	
		जनसंख्या	प्रतिशत	जनसंख्या	प्रतिशत
१	यादव	११७९५९	१७.५७	१३२६१४	१७.५७
२	मुस्लीम	५६९९९	८.४९	६४०८१	८.४९
३	केवट	४१५५७	६.१९	४६७२१	६.१९
४	धानुक	३३९०४	५.०५	३८११६	५.०५
५	तेली	३३८३७	५.०४	३८०४१	५.०४
६	सुडी	२३३६४	३.४८	२६२६६	३.४८
७	ब्राम्हण	२५४४५	३.७९	२८६०६	३.७९
८	दलित	११५९४४	१७.२७	१३०३५०	१७.२७
९.	अन्य जातीहरु	२२२३५५	३३.१२	२४९९८२	३३.१२
	जम्मा	६७१३६४	१००	७५३७७७	१००
श्रोतः केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, जनगणना २०५८, २०६८					

धर्म सस्कृति अनुसारको जनसंख्या (प्रतिशतमा)

सि.नं.	धर्म	परिमाण			
		२०५८		२०६८	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१.	हिन्दु	६०३७६३	८९.९३	६७४३६७	८९.३५
२.	बौद्ध	९६९६	१.४४	११२२०	१.४९
३.	इस्लाम	५६१२४	८.३४	६३०९९	८.३४
४.	किराती	२५	०.००३	१६५	०.०२३
५	क्रिश्चियन	२३०	०.०३५	६५२	०.०८६
६	अन्य	१५२६	०.२२८	५२७४	०.७०
जम्मा		६७१३६४	१००	७५४७७७	१००

श्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, जनगणना २०६८

भाषाको विवरण

सि.नं.	भाषा	परिमाण			
		२०५८		२०६८	
		संख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
	मैथली	६०२१२१	८९.६८	६७६८८४	८९.६८
	नेपाली	३७००६	५.५२	४१६६४	५.५२
	तामाङ	७२५८	१.०८	८१५२	१.०८
	नेवार	१५११	०.२३	१७३६	०.२३
	मगर	५४६५	०.८१	६११४	०.८१
	अन्य	१८००३	२.६८	२०२२७	२.६८
जम्मा		६७१३६४	१००	७५४७७७	१००

श्रोत: केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग, जनगणना २०६८

पेशा

यस जिल्लाका वासिन्दाहरुको मुख्य पेशा कृषि रहेको छ । यहां करीव ९० प्रतिशत भन्दा बढी जनताहरु कृषिलाई नै आफ्नो जिविकोपार्जनको मुख्य पेशाको रुपमा अंगालेको पाईन्छ । यसका अलावा नोकरीलाई दोस्रो पेशाको रुपमा लिईएको पाईन्छ । नोकरी गर्नेहरु मध्ये सरकारी सेवामा, शिक्षक पेशामा र हाल आएर बैदेशिक रोजगारमा रहेको पाइएको छ । यस जिल्ला अन्तरगत वन पैदावारमा आधारित उधोगहरुमा रोगजारीमा संलग्न भई पेशा अंगालेको संख्या पनि उल्लेखनीय रुपमा रहेको छ । कृषि मजदुरको रुपमा भारतका विभिन्न प्रान्तमा गई काम गर्नेहरुको जनसंख्या पनि ठुलै रुपमा रहेको देखिन्छ । हाल कृषि पेशाहरुबाट आफ्ना चाहना परिपुर्ति गर्न कठिनाइ हुदै गएपछि ति पेशा प्रतिको आकर्षण क्रमशः घट्दै गई बैदेशिक रोजगारी, नया उद्योग, व्यवसाय र व्यापार तिरको आकर्षण बढ्दै गएको देखिन्छ ।

आय आर्जनका स्रोतहरु

उद्यम

परम्परागत रुपमा धनुषा जिल्लाका धेरैजसो जनताहरु खास गरी कृषि, पशु, र वन संग सम्बन्धित पेशामा निर्भर रहदै आएको पाइन्छ । हाल ति पेशाहरुबाट आफ्ना आवश्यकता परिपुर्ति गर्न कठिनाइ हुदै गएपछि ति पेशा प्रतिको आकर्षण क्रमशः घट्दै गई नया उद्योग, व्यवसाय र व्यापार तिरको आकर्षण बढ्दै गएको देखिन्छ । यस जिल्लामा वन पैदावारमा आधारित उद्योगहरुमा कागज कारखाना १ वटा, प्लाइउड उद्योग २ वटा, स:मिल ८३ वटा, फर्निचर उद्योग ४१ वटा भन्दा बढी र टपरी उद्योग ३ वटा, इटा भट्टा उद्योग ३० वटा र उड सिजनिङ्ग

ईन्डष्ट्रीज २ वटा संचालनमा रहेका छन । यी उद्यमहरुमा प्रत्यक्ष रुपमा रोजगरीमा संलग्न भई स्थानीय जनताहरुले थप आयआर्जन गरिरहेका छन । वन पैदावारमा आधारित उधोगहरुको नामावली अनुसूची १ मा उल्लेख गरिएको छ ।

कृषि सम्वन्धी प्रमुख सूचकहरु

क्र.सं	विवरण	जनसंख्या	कैफियत
१	कुल परिवार संख्या मध्ये कृषिमा संलग्न परिवार संख्या	८७४६४	
२	कुल जनसंख्यामा कृषि पेशामा सलग्न जनसंख्या	५५६३५६	
३	कृषियोग्य जमिनको जम्मा क्षेत्रफल	७६७९१	
४	कुल कृषि योग्य जमिन मध्ये सिंचित क्षेत्र	५२०७८	
५	कृषि ऋण लिने परिवार	२६८९६	
श्रोतः जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, धनुषा , २०६८			

पशु संख्याको विवरण

क्र.सं.	पशुको विवरण	पशुको जम्मा संख्या जिल्लामा २०६८ जनगणना अनुसार	व्यवस्थापन योजनाले ढाकेको क्षेत्रको पशु संख्या
१	गाई/गोरु	८९०१२	१७६२६
२	भैंसी	६४३३४	१२७३९
३	बाखा	१७८११४	४०२७०
४	सुंगुर	६७४२	१३४२
५	भेडा	३०७	२६७
६	अन्य(हांस, कुखुरा)	३७६०२५	७४४६०
	जम्मा	७१४५७४	१४७६०४

स्रोतः जिल्ला पशु सेवा कार्यालय प्रतिवेदन २०६९

रोजगार तथा श्रमको विवरण

सि.न.	पेशा	कुल	
		संख्या	प्रतिशत
१	कृषि वन	२७५६४५	३६.५२
२	घरेलु शिल्प उद्योग तथा यान्त्रिक दक्ष पेशा	१०६१९७	१०.०७
३	सरकारी र गैसस सेवा	१४५७४७	१९.३१
४	उच्च अधिकृत, प्रबन्ध	४९८२	०.६६
५	व्यापार ब्यवसायिक	२४००२	३.१८
७	अन्य	१९८२०४	२६.२६
	जम्मा	७५४७७७	१००

स्रोतः जिल्ला पार्श्वचित्र २०६५

रोजगार तथा वेरोजगारको अवस्था :

यस जिल्लाका बासिन्दाहरुको मुख्य पेशा कृषि र पशुपालन नै रहेको छ । विगत ३५-४० वर्षको अवधिमा जनकपुर चुरोट कारखाना, एभरेष्ट पेपरमिल, मैदामिल, स:मिल, राईस मिल आदि जस्ता कलकारखाना र जनकपुरको शहरी कारणबाट विभिन्न व्यापार समेतको अवसरले केही मात्र उधोग, व्यापार र नोकरी पेशामा लागेका छन् । मुख्यत: खाधान्न बाली धान, गहु, मकै, आलु आदि छन् भने नगदे बालीमा उखु, तेलहन सूर्ति दाल आदि छन् । उत्पादित कृषि बाली जिल्ला बाहिर पनि निकासा गरिन्छ वार्षिक खाधान्न उपलव्धी परिवारको प्रतिशत निम्नानुसार भएको अनुमान गरिन्छ ।

खाद्य सुरक्षाको अवस्था

क्र.सं.	खाद्य सुरक्षाको अवस्था	घरपरिवार	प्रतिशत
१.	१ देखि ३ महिना खान पुग्ने	१६३१३	११.८
२.	४ महिना देखि ६ महिनासम्म खान पुग्ने	५३५०२	३८.७
३.	६ महिना देखि ९ महिनासम्म खान पुग्ने	३०९६८	२२.४
४.	१० महिना देखि १२ महिना खान पुग्ने	३५९३१	२५.९९
५	बर्षभरी नै किनेर खाने	१५३५	१.११
	जम्मा	१३८२४९	१००

स्रोत: जिल्ला पार्श्वचित्र २०६५

शैक्षिक अवस्था (५बर्ष उमेर भन्दा माथिका)

सि.नं.	साक्षरता विवरण	परिमाण			
		२०५८		२०६८	
		जनसंख्या	प्रतिशत	संख्या	प्रतिशत
१	लेख्न र पढन सक्ने	२५५०४५	४५.७४	३४२६९४	५०.४४
२.	पढन मात्र सक्ने	२८८७०	५.१७	२२७८९	३.३५
३.	लेख्न र पढन नसक्ने	२६९८७३	४८.४७	३११३४३	४५.८२
४.	थाहा नभएको	४१५२	०.६२	२६१९	०.३९
जम्मा		**६७१३६४**	**१००**	**६७९४४५**	**१००**

स्रोत: जनगणना,२०६८

- पुर्व प्रा.वि. ६६१ (निजी स्कुल १७ वटा)
- प्रा.वि. ३८६ (निजी ४८ वटा)
- नि.मा.वि. १२२ (निजी १५ वटा)
- मा.वि. ६८ वटा (निजी १२ वटा)
- उच्च मा.वि. ५९ (निजी २२ वटा)
- वाल विकास केन्द्र विधालयमा आधारित २९३
- वाल विकास केन्द्र समुदायमा आधारित ३०६
- श्रोत केन्द्र ११
- **साक्षरता**
  - साक्षरता दर ४१.८९ प्रतिशत

प्रमुख सांस्कृतिक पर्व तथा चाडहरु

यो जिल्ला मिथिला प्रदेशको ऐतिहासिक, सांस्कृति र पुरातात्विक वस्तुहरुले सम्पन्न रहेकोले यहां सांस्कृति, पर्व र चाडहरु पनि यसै संग सम्बन्धित रहेका छन । यस जिल्लामा जातीय विविधता पनि रहेको छ, फलस्वरुप सांस्कृति, पर्व र चाडहरुमा पनि विविधता नै रहेको पाईन्छ । यहाका वासिन्दाहरुले मुख्य गरी जानकी मन्दिर, राम मन्दिर, विवाह मण्डप, संकटमोचन मन्दिर जस्ता महत्वपुर्ण मन्दिरहरुलाई पुज्ने गरेको पाईन्छ । यस क्षेत्रमा मुख्य चाडमा छैठ, माघे संक्रान्ति, रक्षाबन्धन, ऋषि पञ्चमी, दशै, तिहार, वसन्त पञ्चमी, विवाह पञ्चमी, फागु पूर्णिमा, शिवरात्री, रामनवमी, जानकी नवमी जस्ता चाडपर्वहरु प्रमुख पर्वको रुपमा मनाउने गर्दछन् ।

बसाइ सराइ आदि

यो जिल्ला खुल्ला भारतसंग जोडिएको सिमाना तथा पहाडवाट हुने वर्षेनी वसाई सराइ गरी आउनेहरु संख्या उल्लेखनीय नै रहेको देखिन्छ । २०४८ र २०५८को जनगणना अनुसार बसाई सराई गरी गाउबाट शहर तर्फ आउनेहरुको संख्या बढदै गई रहेको देखिन्छ । तसर्थ, २०५८ को जनगणना अनुसार २४२२५ घरधुरीहरु गांउबाट शहरमा बसाई सराई गरेको देखिन्छ, जसलाई प्रतिशतमा हेर्दा करीव ११.०२ प्रतिशत देखिन्छ । यसैगरी २०६८ को जनगणनाको तथ्यांकलाई हेर्दा बाह्रय खास गरी पहाडी जिल्लाहरुबाट बसाई सराई गरी आउनेको संख्या घटदै गएको देखिन्छ । साथै जिल्ला बाट अन्यत्र बसाई सराई गरी जानेको संख्या पनि उल्लेखनीय नै रहेको पाईन्छ । खासगरी यस क्षेत्रका मानिसहरु काठमाण्डौ, विराटनगर, विरगन्ज र हेटौडा जस्ता शहरहरु तर्फ बसाई सराई गरी गएको देखिन्छ ।

पुरातात्विक र पर्यटकीय महत्वपुर्ण क्षेत्र

यो जिल्ला मैथिली ऐतिहासिक, धर्म, सांस्कृति र पुरातात्विक वस्तुहरुले सम्पन्न रहेको छ । यहा रहेको मैथिली ऐतिहासिक, धर्म, सांस्कृति र पुरातात्विक वस्तुहरु र भौगोलिक विविधता र प्राकृतिक तालतलैयाहरुले भरिपुर्ण भएको धार्मिक तथा पर्यापर्यटकहरु बढी आर्कषक गरिरहेको छ ।

मुख्य पुरातात्विक र पर्यटकीय महत्वपुर्ण क्षेत्रहरु

स्थानहरु	मुख्य आर्कषणहरु	
जनकपुर	मन्दिरहरु	जानकी मन्दिर, राम मन्दिर, लक्ष्मण मन्दिर, जनक मन्दिर, बिवाह मण्डप, संकटमोचन, दुल्हा दुल्हिन मन्दिर,शिव मन्दिर, कुपेश्वरनाथ महादेव, कपिलेश्वरनाथ महादेव, राजदेवी मन्दिर, दशरथ मन्दिर, मन्दिरहरु र अन्य केही मन्दिरहरु
	कुण्ड पोखरीहरु	गंगासागर, धनुषसागर, विषहरा पोखरी, महाराज सर, कुण्ड र पोखरीहरु, धार्मिक महत्वका अन्य लगभग २५ पोखरीहरु
	अन्य आर्कषण स्थलहरु	सन्ध्याकालिन दैनिक महागंगा आरती, स्वर्गद्वार, रामानन्द चौकको प्रवेशद्वार , राम टावर, मैथिली कवी विद्यापती स्मारक विजलपुरा-जनकपर-जयनगर चल्ने नेपाल रेलवे
धनुषाधाम	शिवधनुषको अवशेष, राममन्दिर, माघ महिनामा लाग्ने मेला	
ठेराकचुरी	मिथिला विहारी मन्दिर	
गोदार	कमलानदी, पहाडी दृश्य	
सतोषर	शिवमन्दिर	
महेन्द्रनगर	क्षीरेश्वरनाथ महादेवको मन्दिर	
यदुकुहा	शहीद स्मारक	

१.२ भौगोलिक अवस्था तथा बनोट (configuration of the ground)

क्षेत्रफल र उचाई

यस जिल्लाको जम्मा क्षेत्रफल १,१८३ वर्ग कि.मी. रहेको छ । यो जिल्ला २६ डिग्री ३५ देखि २७ डिग्री ०५ अक्षांश र ८५ डिग्री ५३ देखि ८६ डिग्री २० देशान्तरमा फैलिएको छ (जिल्ला नक्शा) । यो जिल्लाको भौगोलिक बनोट

तिन भागमा विभाजन भएर रहेको छ । यसको दक्षिणी भागमा समतल तराई पर्दछ, भने उत्तरमा भावर जसको उचाई ५००-८०० फिटसम्म फैलिएको छ र चुरे पहाड २००० फिट सम्मको उचाईमा रहेको छ । चुरे पहाडको कमजोर भु-वनोटका कारण वर्षेनी भू-स्खलन भैरहेको छ भने तराईमा नदी कटान र उकास भई उर्वरा कृषि भुमि मरुभुमिकरण भई रहेको अवस्था छ । चुरे क्षेत्रमा १५ देखि २५ डिग्री सम्म भिरालोपन रहेको छ, भने भावरमा १० डिग्री देखि १५ डिग्री सम्म रहेको छ । त्यसैगरी तराई क्षेत्रमा ३ देखि १० डिग्री सम्म भिरालोपन रहेको पाईन्छ ।

१.३ जियोलोजी (खनिज, चट्टान र माटो) तथा बनोट

यो जिल्लाको भौगोलिक संरचना अनुसार दक्षिण तराई, उत्तरमा भावर र चुरे क्षेत्र पर्दछ । जस मध्ये तराई ५०.९५ %, भावर २७.४६% र चुरे २१.५८% क्षेत्रफलमा फैलिएर रहेको छ । तराई समथर र उर्वराशिल माटो पाईन्छ भने भावर र चुरे क्षेत्रमा ढुङ्गा, गिट्टी वालुवा मिसिएको बलौटे माटो पाईन्छ । यो जिल्ला भित्र चट्टान किसिमको स्थायी प्रकृतिको संरचना भएको भू-वनोट पर्दैन । चुरे पहाडको कमजोर भौगेलिक भू-बनोट र कम वनस्पतीको साथ भू-क्षय हुने किसिमको माटो भएको कारणले भु-क्षय भै मलिलो माटो बगाई लैजाने गर्दछ ।

खनिज

यस जिल्लामा हाल सम्म खनिज पदार्थहरु रहे नरहेको पत्ता लाग्न नसके पनि चुरे खण्डमा केहि मात्रामा चुन ढुङ्गा रहेको देखिन्छ ।

चट्टान

चुरे क्षेत्रमा कम उमेरका चाडो भू-क्षय हुने नदीले छोडेको ढुङ्गा, बालुवा र माटोको प्रभुत्व रहेको छ । शिवालीक बलौटे चट्टान, खस्रो बालुवा, सिल्ट चट्टान, सेल (Shell) र Conglomerate बाट बनेको छ । भावर क्षेत्र शिवालिकको तल्लो भू-भाग हो जुन बलौटे ग्रेगर ढुंगा, Cobbles / Pebbles (Coarsly binded stone, crystalline rocks, Clay & conglomerates) बाट बनेको छ । तराईको भूगर्भ अनुसार फरक छ, परिणाम स्वरुप भूमिगत जल सतहको गहिराई फरक रहेको छ । दक्षिण तराई भन्दा उत्तर तराई बढी बलौटे छ ।

माटो

चुरे पहाडमा माटोको सतह साह्रै पातलो गरी मुख्य चट्टान माथि रहेको छ जसलाई Ustrorthents भनि वर्गीकृत गरिएको छ जुन मुख्य रुपमा पत्रे चट्टानबाट विकसित भएको हो । पांगो माटो भएको यो संरचना सजिलै बग्ने र भिन्न पि.एच (P^H) भएको छ । तराई वनमा भएको माटो लाई Ustrorthents / Haplostolls मा वर्गीकृत गरिएको छ । यी माटाहरू बलौटे पांगो देखि चिम्टाईलो बलौटे सम्म रहेका छन् । वर्षातमा चुरेको माटो पानी संगै बगेर तल्लो जलाधार क्षेत्रमा आई थुप्रिने गर्दछ ।

भौगोलिक बनौट

भौगोलिक रुपमा यो जिल्लाको भू-भाग समतल (तराई) र चुरे भावर पर्वत श्रृङखलाले समेटेको छ । तराई समतल भू-भाग अति उव्जाउ क्षेत्र हो भने चुरे भावर अति जर्जर (भू-क्षय हुन सक्ने) संवेदनशिल क्षेत्र छ । वर्षेनी बर्षायाममा बाढी जानु यस क्षेत्रको नियति नै छ यसले गर्दा यस जिल्लाको दक्षिणी भेगका प्राय: जसो भू-भागहरु जलमग्न भएर ठूलो दुखको कारण बन्ने गरेको छ । यस भू-क्षयले तराई क्षेत्रमा गएर वर्षेनी वर्षायाममा वाढी पहिरो प्रकोपले ठूलो धन जनको क्षति पु-याउने गरेको छ । चुरे क्षेत्रको वन क्षेत्र तथा तराई भावरको वन क्षेत्रहरुले मात्र भू-क्षयको प्रकृयालाई रोक्न सक्ने क्षमता भएकोले उक्त क्षेत्रको संरक्षण अत्यन्त जरुरी देखिएको छ । यो जिल्लाको टोपो ग्राफी एकदम फरक किसिमको छ । तराईको समतल जग्गा देखि उत्तर तिर लाग्दै जादा भिरालो हुदै गएको महसूस हुन्छ । यो जिल्ला ६० मीटर उचाई देखि ६०० मी. उचाईमा अवस्थित छ ।

१.४ जलवायु तथा बर्षा (Climate and precipitation)

यो जिल्ला उप-उष्ण किसिमको हावापानी भएको क्षेत्रमा पर्दछ । यहाको औसत अधिकतम तापक्रम ३०- ४० डिग्रीसेल्सियस औसत न्यूनतम ताक्रम १९-६ डिग्रीसेल्सियस रहेको छ । यो जिल्ला भित्र औसत वर्षा १४०० मि.मि. बर्षात ३-४ महिना भित्र रहेको रेकर्डले देखाउछ ।

१.५. जल सम्पदा (नदी, ताल, सिमसार क्षेत्र)

धनुषा जिल्लालाई ताल पोखरीहरुको जिल्ला भनेर पनि चिनिने गरिन्छ । विशेष गरी प्रत्येक गा.वि.स.मा औसत ३ देखि ४ वटा सम्म पोखरीहरु भएको पाइन्छ । त्यस्तै जनकपुर नगरपालिका भित्र मात्रै १०५ वटा भन्दा बढी ताल पोखरीहरु भएको अनुमान गरिएको छ । यस जिल्लामा १५६३ पोखरी तालतलैया रहेको छ, जसले डिल सहित ११२१ हेक्टर अथवा जलाशयले मात्र ७०७ हेक्टर जमिन ओगटेको पाईन्छ (जिल्ला पार्श्वचित्र २०५८) ।

यो जिल्लाको नदीहरु उत्तर देखि दक्षिण भएर बग्ने गर्दछ । मुख्य नदीहरु मध्ये कमला, रातु, चारनाथ, जलाद, जगदर, वलुवा, विग्घी, औरही इत्यादि पर्दछन् । यी मूख्य नदीहरुका खोला खोल्सी पनि थुप्रै रहेको देखिन्छ । नदीहरुको औसत चौडाई १०० फिट देखि ७०० फिट सम्म पाईएको छ । प्रत्येक वर्ष मुख्य नदीहरुले १०० मिटर आफ्नो चौडाई बढाउने गरेको एक अध्ययनले देखाई रहेको छ । सहायक खोलाहरुको नामावली बैहिरा, निमाईन, गौरी, जोगीया, वफर, पचखिखिरी, सेलार, भोटे, काली खोला, मुर्गिया, सपही, कैथिनीया, चमिनिया, बसही, सौतिनी, बडहरी, खोक्सी आदि रहेको छ ।

१.६. भौतिक पूर्बाधार

यातायात र संचार

धनुषा जिल्ला यातायात र संचारको सुविधाको हकमा सम्पन्न जिल्लाको रुपमा मानिन्छ । यस जिल्लामा पुर्व पश्चिम महेन्द्र राजमार्ग कमला देखि रातु सम्मको खण्ड पर्दछ । ढल्केवरवाट जनकपुर हुदै भारतीय सीमाको भिठ्ठामोड र जनकपुरदेखि जटही सम्म पक्की सडकले जोडिएको छ । हिउँदमा सबै जसो गा.वि.स. मा कच्ची बाटोहरुमा मोटर चल्ने गर्दछ । हवाई यातायात अन्तर्गत जनकपुरमा एक पक्की विमान स्थल निर्माण बनाई संचालन भई रहेको छ । नेपालको एक मात्र रेल्वे जयनगर (भारत) बाट जनकपुरसम्म चल्ने गरेकोमा ६०-६५ वर्ष पुरानो भइसकेको यो रेल्वेको आधुनिकीकरण गर्न यसलाई Broadgage मा परिणत गरी महोत्तरीको वर्दीवाससम्म पु-याउने काम जारी रहेको छ । जटही देखि जनकपुर सम्मको वाटोलाई ६ लैनको वनाउने कार्य तिव्र रुपमा कार्य भईरहेको । हवाई यातायातले पनि यो जिल्लावासीलाई प्रत्यक्ष फाइदा पुगेको छ । मोटर बाटोको सन्दर्भमा एक तथ्यांक अनुसार यस जिल्लामा करीव ७५० कि.मी. सडक संचालन भएकोमा १२० कि.मी पक्की सडक र २६४ कि.मी ग्राभेल र ३७६ कि.मी कच्चा सडक निर्माण भई संचालन भई रहेका छन । पुरानो धुलो (कच्ची) सडकहरु तीव्र गतिमा ग्राभेल सडकको रुपमा परिणत भएका छन् । आ.व. २०६८।०६९ सम्म बाह्रै महिनामा मोटर पुग्ने सुविधा लगभग सवै गा.वि.स.मा पुगेको छ ।

संचार क्षेत्रमा हुलाक सेवा जिल्लाको सम्पूर्ण ७१ गा.वि.स., ५ नगरपालिका र १ उपमहानगरपालिकमा पुगेको छ । साथै दुरसंचारको क्षेत्रमा सम्म सदरमुकाम लगायत जिल्लाको सवै गा.वि.स. हरुमा कुनै न कुनै रुपमा दुर संचार सेवा संचालन भएका छन । साथै टेलिफोन सेवा अन्तर्गत VHF, MARTS, CDMA, CDMA mobile, PSTN Set, Namaste Pre-Paid & Post Paid तथा मेरो मोवाइलको संचार सुविधा उपलव्ध छन् । यस जिल्लाको सदरमुकाम जनकपुरमा ८ वटा एफ. एम.रेडियो र ३ वटा टेलिभिजन सेवा संचालनमा छन । यसका अतिरिक्त छापा माध्यमका साप्ताहिक तथा दैनिक पत्र पत्रिकाको संख्या पनि उल्लेखनिय रहेको छ ।

अस्पताल तथा हेल्थपोष्ट

यस जिल्लामा अधिकांश महिनामा गर्मी भएकोले रोगहरु लाग्न सक्ने सम्भावना बढी नै देखिन्छ । यहां अन्चल अस्पताल १, अंचल आयुर्वेद औषधालय १, आखा अस्पताल १ रहेका छन साथै मेडिकल कलेज १ र आयुर्वेद कलेज १ का साथ थुप्रै निजी नर्सिङ होमहरु स्थापना भई संचालन भई रहेको छ । जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालयको विवरण अनुसार यस जिल्लामा प्रथामिक स्वास्थ्य केन्द्र-५, स्वास्थ्य चौकी-१७ र उप-स्वास्थ्य चौकी-८८, गाउघर क्लिनिक ५०५, खोप क्लिनिक ५२५ र महिला स्वास्थ्य सेविका ९०९ रहेका छन । जसले गांउ स्तरमा राम्रोसंग स्वास्थ्य सेवा दिईरहेको छ । यस क्षेत्रमा यसका अलावा आयुर्वेद औषधालयहरु पनि रहेको छ ।

१.७ भू-उपयोगिता

भौगोलिक संरचनालाई हेर्दा यस जिल्लामा चुरे, भावर र तराई क्षेत्र पर्दछ । यस जिल्लाले समथर उर्वरभुमि रहेको तराई देखि चुरे पहाड सम्मलाई समेटिएको छ । वन जंगल क्षेत्र अधिकांश रुपमा चुरे, भावर क्षेत्रमा अवस्थित छ भने तराई क्षेत्रमा आवादी र बसोबास क्षेत्रहरु रहेको छ । यो जिल्ला तालतलैयाहरु प्रशस्त भएको क्षेत्र अन्तर्गत पर्दछ ।

भु-उपयोगिताको आधारमा यस जिल्लामा ६७.६८% कृषि भुमि, २३.३१% वन, झाडी बुट्टायन ०.०१ % घांसेमैदान १.२२ %, पोखरी ०.५२%, नदी,ढुङ्गा, वालुवा क्षेत्र ३.९६ %, बगैचा २.०८%, र शहरी क्षेत्र १.२२ % रहेको छ । सन्

१९९६ को नापी विभागको भु-सुचना प्रणालीको आधारमा यस जिल्लको भू-उपयोगिताको वर्गीकरण निम्नानुसार छन् ।

भु-उपयोगिताको विवरण

क्र.सं.	भू-भाग	क्षेत्रफल (हेक्टर)	प्रतिशत	कैफियत
१	कृषि	८००६०.०	६७.६८	
२	वन	२७५७८.६	२३.३१	
३	घांसे मैदान	१४४१.०	१.२२	
४	झाडी बुट्टायन	१२.३०	०.०१	
५	पोखरी क्षेत्र	६१२.३	०.५२	
६	बगैचा	२४५९.०	२.०८	
७	शहरी बसोबास क्षेत्र	१४४९.०	१.२२	
८	नदी,ढुङ्गा, वालुवा	४६८७.१	३.९६	
जम्मा		११८३००	१००	

स्रोतः जिल्ला वन क्षेत्र योजना, २००८

बढदो जनसंख्याको चाप, कृषि योग्य भूमीमा घरघडेरी औधोगीकीकरण, शहरीकरणको साथै नदी कटान लगायत विकास निर्माण कार्य समेतले क्रमिक रुपमा भू-उपयोगितामा परिवर्तन हुदै गइरहेको छ । नदी खोला, सडक, नहर किनार, पोखरी डिल लगायत अन्य पर्ति ऐलानी एवं खाली जग्गामा वृक्षारोपण गर्नु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ ।